

tidsskrift.dk

Studier i Kong Valdemars Jordebog - Plovtalsliste og Møntskat

Historisk Tidsskrift, Bind 14. række, 2 (1981)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_14rk_0002-PDF/hto_14rk_0002_76675.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=76675>

pdf genereret den : 28/5-2008

Studier i Kong Valdemars Jordebog - Plovtalsliste og Møntskat

AF

ERIK ULSIG OG AXEL KJÆR SØRENSEN*

I Kong Valdemars Jordebog (KVJ), hvis centrale del, det såkaldte hovedstykke, er dateret 1231, findes på hver sin side af samme blad to lister vedrørende Sjælland og Smålandene, i den historiske litteratur betitlet plovtalslisten og købstadslisten.¹ Begyndelsen af dem lyder i moderne gengivelse således:

Strø herred	556 plove	Vordingborg	15½ mr. penge
Lyngø herred	541½	Heddinge	1 mr.
Jørlunde herred	201½	Roskilde	80 mr.
Støvnæs herred	244½	Slangerup	2 mr.
Smørum herred	228	Helsingør	8 mr.
Lille herred	140	Skibby	20 ørtug ² .

For alle Sjællands daværende 27 herreder samt Møn anfører plovtalslisten tal, mens den for Lolland og Falster nøjes med en sum for hver af øerne, selv om disse havde henholdsvis 4 og 2 herreder. Købstadslisten omfatter 19 byer og dermed alle fra Valdemar II Sejrs senere år kendte købstæder og endda et par stykker mere som f. eks. Skibby.³ Hermed er angivet en umiddelbart iøjnefaldende kvalitet ved de to lister: deres fuldstændighed. En anden kvalitet turde fremgå af de ovenfor gengivne uddrag. Til trods for at begge lister er yderst kortfattede, beror deres tal ikke på et skøn; plovtalslisten må være resultatet af en optælling af hvert herreds ploveheder, og købstadslisten må være fremgået af en tilsvarende præcis vurdering. Derfor borger endecifrene.

At listerne er blevet til i det kongelige kancelli, og at formålet med udarbejdelsen har været fiskalt, er sikkert — med den forskel mellem dem, at hvor køb-

* Axel Kjær Sørensen har hovedansvaret for den statistiske analyse. Erik Ulsig for det øvrige.

¹ Kong Valdemars Jordebog I-III, udg. af Svend Aakjær. Kbh. 1926-45.

² D.v.s. 5/8 mark.

³ Jf. Johs. Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog. Kbh. 1873-74, s. 450-56. Stubbekøbing nævnes ikke, men må være identisk med det ukendte Høgekøbing, som i listen er placeret under Lolland-Falster. At Stubbekøbing var købstad på Valdemar II's tid, er nemlig sikkert; den store bykirke er fra o. 1200, og sognegrænserne viser, at den aldrig kan have været kirke for et landsogn. I Falsterlisten i KVJ (o. 1240), som anfører alle landsogne, nævnes byen ikke og er vel derved netop placeret som købstad.

stadslisten angiver provenuet af en afgift eller skat, angiver plovlisten beskatningsgrundlaget. At plovlisten har forbindelse med den netop under Valdemar II Sejr indførte plovskat (første gang nævnt 1234, for Ribe stift), er naturligvis klart, og allerede Johannes Steenstrup har påpeget — især henvisende til de to listers placering på samme blad og til det forhold, at de dækker samme geografiske område — at købstadslisten »er en fortegnelse over den skat, som er pålagt byerne i stedet for plovskatten«.⁴ Baggrunden for indførelsen af disse nye afgifter udgjordes, som nærmere påvist af Sture Bolin, af det kongelige møntmonopol. Afgifterne var afløsningsskatter, som møntherren oppebar, imod at han til gengæld fraskrev sig sin ret til fornyelse af mønten og de indtægter, som måtte følge heraf.⁵ Af begrundelsen for denne møntskat fulgte, at ingen var fritaget for den, således som det eksplicit oplyses af et brev ca. 1234 og af Christoffers redaktion af Abels lov (1250'erne).

En præcis datering af de to lister kan ikke gives med sikkerhed, men det rimeligste bud er slutningen af Valdemar II's regeringstid, d.v.s. o. 1240, jf. nærmere nedenfor.

Ingen af listerne har været genstand for nogen omfattende forskning. Købstadslisten er ikke analyseret, siden Steenstrup fastslog dens brugbarhed og dens forhold til plovlisten, hvorimod en række historikere har om ikke analyseret plovlisten, så dog brugt dens tal i forskellige sammenhænge.⁶ I sig selv oplyser tallene ganske vist intet af interesse, men sammenholdt med andre tal for bebyggelse eller opdyrkning kan de belyse disse eller vice versa. Aksel E. Christensen brugte således i 1938 den ret gode sammenhæng mellem de sjællandske herreders plovstal og tallene for højmiddelalderlige sognekirkebygninger som argument for, at sogneinddelingen afspejlede omfang og fordeling af bebyggelsen på Valdemar II's tid. Svend Gissel sammenholdt i 1968 tallene for tiendeydere i 1567 (og gårdtallene 1688) med plov tallene og hæftede sig ved den meget forskellige korrespondance for skov- og sletteherreder. Den mest omfattende undersøgelse er lavet af Svend Aakjær (1941), som har divideret agerland og hartkorn i Christian V's matrikel med plov tallene, hvorefter én sjællandsk plov i 1240 svarer til knapt 58 td. agerland (knapt 12 td. htk.) i 1688. Interessant er Kr. Erslevs forsøg (1898). Med udgangspunkt i sin behandling af Falsterlisten i KVJ fandt han plov tallene for Falster og Lolland rimelige. Men da han til sammenligning inddrog tal for areal, hartkorn og landbefolkning i begyndelsen af det 19. årh., måtte han konstatere, at mens størrelsesforholdet mellem Lolland-Falster og Sjælland-Møn på det tids-

⁴ Steenstrup, *anf. arb.*, s. 214.

⁵ Sture Bolin, *Skattpenning och plogpenning i medeltidens Danmark*. Nordiska Historikermötet i Göteborg 1951. Gbg. 1952, s. 47-65; samme, *Tax Money and Plough Money*. Scand. Econ. Hist. Rev. 2. Kbh. 1954, s. 3-21.

⁶ Aksel E. Christensen, *Danmarks befolkning i middelalderen*. Nordisk Kultur II. Kbh.-Sthlm.-Oslo 1938; Svend Gissel, *Landgilde og udsæd*. Kbh. 1968; Svend Aakjær, *anf. udg.* II, s. 452-528; samme, *Plov og havne. Med lov skal land bygges*, udg. af E. Reitzel-Nielsen. Kbh. 1941; Kristian Erslev, *Valdemarernes storhedstid*. Kbh. 1898.

punkt var 1:4, var det ifølge plovtallene i det 13. årh. 1:6. Herefter forkastede han plovtallene som brugbare. Dette tilsyneladende misforhold mellem plovtallene for Lolland-Falster og Sjælland-Møn er iagttaget af alle senere forskere, idet det også træder frem ved sammenligning med kirketallene og tallene fra Christian V's matrikel.

Udgangspunktet for nærværende afhandling er plovlisten. Det er jo i virkeligheden fantastisk, at der så tidligt som 1240 findes en dansk kilde, som vurderer en hel landsdels skattegrundlag herred for herred for udskrivning af en skat, ingen var fritaget for. Vores centrale formål har været at vurdere denne listes værdi som statistisk kilde, men desuden vil afhandlingen give bidrag til en række sagforhold, som plovlisten og købstadslisten kaster lys over eller har berøring med: Sjællands herreder, købstæder og opdyrkning; møntskattens gennemførelse; den danske kongemagts administrative formåen.

Materialet til den statistiske analyse er det af Erslev og Aakjær fremdragne, herredernes totalareal samt deres hartkorn og dyrkningsareal ifølge Christian V's matrikel. Analysen er inspireret af Aakjær, men må det tilføjes, både på godt og ondt, idet det er umuligt at skille hans gode, tvivlsomme og forkerte iagttagelser fra hinanden uden en nærmere undersøgelse. Lolland-Falster medtages ikke i undersøgelsen, dels fordi plovlisten her ikke bruger herreder, dels fordi tallene helt klart afviger fra Sjælland-Møns.

Ploven

Det vil være rimeligt at begynde med en kort redegørelse for plovbegrebets anvendelse på dansk grund. I egentlig forstand må begrebet dække arbejdsredskabet med tilhørende trækraft. Plovlistens halve plove viser imidlertid, at der her var tale om en jordvurdering. I Jyske Løvs ledingsparagraffer (III 15 og 18) nævnes fuld plovs ærje, d.v.s. så meget jord, som kunne pløjes med én plov. I sogneliste II i Roskildebispens Jordebog (at datere til ca. 1320 eller tidligere) anføres samtlige sjællandske sogne med jordejendom (kirkejord, evt. præstejord), i 229 tilfælde angivet i plove. Der er 90 sogne med $\frac{1}{2}$ plov, 97 sogne med 1, 9 med $1\frac{1}{2}$, 20 med 2 og 9 sogne med flere plove, men der er blot 1 sogn med $\frac{1}{4}$ plov og 3 med $\frac{1}{3}$.⁷ I selve Roskildebispens Jordebog (fra 1370) findes i alt 6 ejendomme angivet i plovs jord; de 4 er samtidigt angivet i anden vurdering, men da de højst sandsynligt er atypiske, kan intet konkluderes om plovbegrebets størrelse.

I første halvdel af det 14. årh., hvor møntskatten for længst var opgivet, brugtes plovvurderingen af kongemagten ved pålæg af ekstraskatter. Ifølge Sjællandske Krønike krævedes i 1316 1 mark sølv af hver plov og »tilsvarende, hvor plove

⁷ Roskildebispens Jordebog (citeres: RBJ) er udgivet af C. A. Christensen i Danske middelalderlige Regnskaber 3. r. I. Kbh. 1956, s. 1-207 (citeres: DMR). Jf. i øvrigt Tage E. Christiansen, Sognelisterne i Roskildebispens Jordebog. HT 77. Kbh. 1977.

ikke beregnes». Plovsvølv nævnes sidste gang i et diplom fra Møn 1344;⁸ kun i Sønderjylland brugtes plovvurderingen til langt op i nyere tid.

Det har været hævdet, at den engelske jordvurdering i carrucates, plovland, skulle gå tilbage til danske vikinger. Opfattelsen må i dag afvises,⁹ og sandsynligheden for, at den danske plovvurdering i det 13. årh. er engelsk eller europæisk inspireret, er nok så stor. Men for øvrigt må det siges, at anvendelsen af ploven som måleenhed i et agerbrugssamfund er en så naturlig ting, at man ikke behøver at søge udenlandsk inspiration. Denne betragtning indebærer også, at når der haves oplysninger fra det 17. årh. (Arent Berntsen, jf. præsteindberetninger 1651 for Alsted hd.)¹⁰ om, at man med én plov kunne dyrke 16 tdr. land, d.v.s. under trevangsbrug en gård på 24 tdr. land, mens fra begyndelsen af det 19. årh. den landøkonomiske forfatter Chr. Olufsen fortæller, at en plovsvølv jord var 60 tdr. land,¹¹ så er begge oplysninger uden tvivl rigtige, hver for sin tid og sit område, og kan hermed intet udsige om det 13. årh.s plovvurdering.

Herrederne

For at kunne sammenligne de statistiske oplysninger for herrederne i det 13. årh. med de første tilfredsstillende oplysninger fra nyere tid, d.v.s. sammenligne plov-tallene med tallene fra Christian V's matrikel og med totalarealet, må man sikre sig, at der er tale om de samme herreder, således som påpeget af Sv. Aakjær. Derfor må analysens første forudsætning være en bestemmelse af de middelalderlige herreders afgrænsning. Plovlisten anfører de 27 sjællandske herreder, som også kendes fra hovedstykket i KVJ. Deres nogenlunde nøjagtige afgrænsning kendes først fra de to sognelister i Roskildebispens Jordebog. Dette håndskrift er påbegyndt i 1370, men sognelisterne går som anført ovenfor tilbage til forlæg o. 1320 eller tidligere. Begge lister fordeler samtlige sjællandske sogne (Roskilde undtaget) på herreder, i alt 28, idet Holbo hd. var blevet udskilt fra Strø hd. siden 1240. Om sognelisternes fordeling i øvrigt har gyldighed for tiden o. 1240, kan naturligvis ikke vides med sikkerhed, men vi kan ikke komme bag om den. Sogdenes fordeling på herreder var i øvrigt endnu o. 1536 den samme, når bortses fra, at Lellinge s. var flyttet fra Bjæverskov til Ramsø hd.¹² Et problem frembyder småøerne, det er i og for sig meget muligt, at Agersø-Omø og Sejro ikke er medregnet i plovlistens herreder; i hvert fald sorterer de ikke under herrederne i hovedstykket i KVJ. Endvidere indicerer hovedstykket måske, at grænsen mellem Slagelse hd. og Flakkebjerg hd. på Valdemar Sejrs tid lå lidt inde i

⁸ Påpeget af Svend Gissel i Det nordiske Ødegårdsprojekts arbejdsrapport, Internordisk Orientering nr. 39. Kbh. 1978.

⁹ Jf. Peter Sawyer, *From Roman Britain to Norman England*. Leeds 1978, s. 196.

¹⁰ Se Erslev, anf. arb., s. 124 f., og Aakjær, KVJ II, s. 478 f.

¹¹ Se Aakjær, anf. udg. I, s. 66, 114 og 116.

¹² Og således allerede 1370 (DMR 3. r. I, s. 165). Lellinge ligger på Bjæverskovsiden af Køge Å, som skiller de to herreder. I betragtning af en meget stærk tendens for herredsgrænserne til at følge naturlige grænser kan sognelisternes placering af Lellinge i Ramsø hd. undre. Placeringen kan evt. skyldes, at den gejstlige inddeling o. 1320 adskilte sig fra den verdslige.

det, der senere var Flakkebjerg hd. I begge de nævnte tilfælde er sognelisterne imidlertid fulgt.

Med udgangspunkt i sognelisterne i RBJ kan man altså afgrænse Sjællands herreder i højmiddelalderen — under to forudsætninger: 1) at sogne- og herredsgrænser følges ad, 2) at sognegrænserne er de senere kendte. Selv om en klaring af de to forudsætninger ikke er særlig væsentlig for hovedsigtet med nærværende afhandling — der kan, når kirkebyerne er placeret i rette herred, kun blive tale om små justeringer, og fuldstændighed og sikkerhed kan alligevel ikke opnås — er en klaring dog forsøgt bl. a. for at kunne bringe et kort, der er så rigtigt som muligt.¹³ Undersøgelsens detaljer fremgår af noterne til herredskolonnen i tabel 1. Det skal nævnes, at Svend Aakjærs kommentarbind til hans udgave af KVJ II har været et meget nyttigt arbejdsredskab.

Med herredsgrænserne bestemt, kan oplysningerne om dyrket areal og hartkorn i 1680'erne pilles ud af Henrik Pedersens tabelværk om Christian V's matrikel, mens herredernes totalarealer (excl. vandarealer) kan udfindes ved hjælp af Trap, Danmark. Her rejser der sig imidlertid det problem, at der i nyeste tid er foretaget adskillige inddæmninger og tørlægninger af vandområder, først og fremmest i Nordvestsjælland. Vi har fraregnet Sidinge Fjord, Lamme Fjord, Svinninge Vejle og Saltbæk Vig, men har renonceret over for de små landvindinger i Hammer hd. og over for tørlægninger af søer.

Herrederne er indtegnet på figur 1; deres areal og deres hartkorn og dyrkningsareal 1688 fremgår af tabel 1.

Plovtalslisten, statistisk analyse

Udgangspunktet for den statistiske analyse skal være at stille spørgsmålet: hvad målte man i 1240 ved optælling af plove i hvert herred? Til rådighed for analysen står senere opmålinger af de samme herreder, nemlig hvert herreds totale areal målt i hektar, dets tdr. land agerjord i 1688 og dets tdr. hartkorn i 1688. Der skal ikke antages mere om, hvad plove er, end at det man i 1240 målte med dem, har så megen forbindelse med jordmåling, at det giver mening at foretage en sammenligning.

Metoden, der skal bruges, er regressionsanalyse og korrelationsanalyse. Regressionsanalysen går ud på at undersøge hvilken liniær sammenhæng, der er mellem 2 variabler. F. eks. om der fra små til store herreder er det samme forhold mellem herredets størrelse og dets antal plove. Korrelationsanalysen kan fortælle, hvor godt en regressionslinie udtrykker sammenhængen mellem de 2 variabler. Korrelationskoefficienten (r) beregnes på en sådan måde, at en fuldstændig sammenhæng vil give: $r = 1$, mens ingen sammenhæng vil give: $r = 0$. Jo nærmere r ligger 1, des stærkere sammenhæng, og jo nærmere r ligger 0, des svagere. Det gælder endvidere, at r^2 udtrykker den andel af variationerne i den ene variabel (f. eks. det vekslende antal plove i herrederne) som ud fra det samlede materiale er »forklaret« med variationerne i den anden variabel (f. eks. herredernes

¹³ Det må være på tide, at Steenstrups veltjente kort får en afløser.

Tabel 1. *Sjællands plove, agerjord, hartkorn og areal*

Herreder (o. 1320)	Antal plove 1240	Tdr. land agerjord 1688 ¹	Tdr. hartkorn 1688 ¹	Heraf købstæder 1688	
				Navn	Tdr. lan agerjord
	1	2	3	4	5
Strø ⁵	556	28.015	6.129,9	Hillerød	107
Lynge ⁵	541,5	24.382	5.921,7	Slangerup	455
				Helsingør	266
Jørlunde	201,5	11.547	2.708,6	—	—
Støvnæs ⁶	244,5	16.852	4.318,5	København	639
(ekskl. Saltholm)					
Smørum ⁶	228	15.863	3.773,9	—	—
Lille ⁷	140	7.849	1.562,4	—	—
Tune ⁷	214	13.788	2.206,2	—	—
Somme ⁸	291,5	16.598	3.524,7	Roskilde	[1.237]
Horns	249	15.795	3.332,6	—	—
Volborg	258	14.514	2.974,7	—	—
Ramsø ^{8 9}	248	13.184	3.078,3	Køge	45
Bjæverskov	228	12.537	3.023,8	—	—
Stevns	307	20.254	4.755,2	St. Heddinge	1.145
Ringsted	450	23.600	4.865,5	Ringsted	779
Tybjerg ^{10 11 13 14}	280	14.355	3.224,7	Næstved	48
Alsted	225	11.969	2.803,2	Sorø	28
Hammer ^{10 11 12 13}	285	16.878	3.707,9	—	—
Fakse ¹⁰	264	14.888	4.008,4	—	—
Bårse ^{11 12}	330	19.451	4.529,6	Vordingborg	77
				Præstø m. Nysø	311
Møn	239	14.325	3.130,6	Stege	205
Flakkebjerg ¹⁴	615	39.801	9.538,8	Skælskør	271
Slagelse	366	22.094	5.256,8	Slagelse	1.230
				Korsør	527
Love	366	25.026	5.617,6	—	—
Ars	411	27.820	5.730,0	Kalundborg	432
Skipinge ¹⁵	121	7.682	1.641,6	—	—
Ods ¹⁵	351	19.100	3.879,0	Nykøbing	271
Tuse	243	17.906	4.131,6	—	—
Merløse	505	32.365	7.038,0	Holbæk	695
I alt	8.758	518.438	116.413,8		8.768

Noterne til tabel 1 side 8.

Noter til Tabel 1:

¹ Dyrket areal og hartkorn fra Henrik Pedersen, *De danske landbrug 1688*. Kbh. 1928, med herredsgrænserne rettet til efter de middelalderlige.

Et problem frembyder købstæderne. Henrik Pedersen medtager dem ikke. Omfanget af landbruget i 1688 var imidlertid for visse købstæder stort og påvirker følgelig tallene for de pågældende herreder føleligt. Enkelte købstæder af 1240 var i 1688 for længst nedlagte (Søborg, Skibby, Stigs Bjergby); til gengæld var andre tilkomne (Hillerød, Sorø, Korsør, Nykøbing, Stege, Køge, Præstø); kun 12 eksisterede både 1240 og 1688. Flere byer havde i 1688 givetvis stærkt øget deres dyrkningsareal i forhold til 1240 ved indlemmelser (f. eks. Helsingør, København og Holbæk).

De mange ændringer i antallet af købstæder og i deres dyrkningsareal vil være uden betydning, hvis al dyrket jord er medregnet i plovvurderingen 1240, således at købstadslstens ansættelse kun gælder de egentlige byerhverv. Vi har regnet med dette som den sandsynligste mulighed og følgelig også medtaget købstædernes landbrug i 1688.

Udskriften af tallene er foretaget fra Rigsarkivets sikkerhedsfilm. For modelbøgernes vedkommende er det tidrøvende og usikkert arbejde. Roskildes agerareal er derfor skønnet.

I øvrigt skal bemærkes, at hartkornet, som jo findes både i modelbøgerne og i selve matriklen, ligesom hos Henrik Pedersen er taget fra sidstnævnte. Dette betyder, at hartkorn og agerareal ikke altid korresponderer. For nærværende undersøgelse får det betydning ved Køge, idet 13 af Køges 45 tdr. land i matriklen er skyldsats under Bjæverskov hd. til 3 tdr. htk. Dette har vi ikke rettet, idet tilsvarende tilfælde uden tvivl findes i Henrik Pedersens beregning af herredernes hartkorn.

² Arealangivelserne, med herredsgrænserne rettet til efter de middelalderlige, er taget fra Trap, Danmark 4. udg., som anfører arealerne (i 1912) for herreder, købstæder og sogne med specifikation f. eks. for vandarealer (herunder den endnu ikke tørlagte del af den inddæmmede Lammefjord). Disse er fratrasket her. Hvor herredsgrænserne er ændret ved nedlæggelse af sogne eller flytning af sognegrænser (jf. note 5, 7, 8, 10-15), har arealændringerne måttet skønnes som følger: Villingerød m.m. 750 ha; Freerslev 900; Store Dyrehaveområdet 1000; Torslundelille 144; Brørdrup 400, Rønnede 400; Vridsløse s. 1742 og Ladby s. 1743 (nu tilsa. Herlufsholm s.); Toksværd s. u. Bårse hd. 1600, u. Tybjerg hd. 1400, u. Hammer hd. 662; Bøgesø, Størtinge, Risby, Grumløse, Fæby og Knudsby 3100; Holmegårdområdet 900; Stubberup, Kårup, Ordrup, Vindekilde og Dragsholm 2000 ha.

Fra Trap er endvidere taget oplysninger om landvindingerne i Nordvestsjælland (i 1912): Saltbæk Vig 1300 ha.; Svinninge Vejle 165 ha., skønsmæssigt at fordele med 100 ha. på det middelalderlige Skippinge hd. og 65 ha. på Tuse hd.; Sidinge Fjord 690 ha. Af Lammefjorden i Ods hd. (Fårevejle, Asnæs og Grevinge s.) 1960 ha., i Skippinge hd. (Hørve s.) 1478 ha., i Tuse hd. 1880 ha.

³ Kolonne 2 omsat til ha. ($\times 0,551623$) delt med kolonne 7.

⁴ Kolonne 1 omsat til ha. ($\times 32,653839$) delt med kolonne 7. Faktoren hviler på tdr. land agerjord/plove omregnet til ha. $= 518.438/8758 \times 0,551623$.

⁵ Villingerød, 1682 og i dag Esbønderup s. (Holbo hd., som i 1240 udgjorde en del af Strø hd.), hørte til Tikøb s. (Lyngs hd.) if. et skatteregister fra o. 1520 (Da. Mag. 5. r. II, s. 40); bemærk også herredsplaceringerne i Esrom klostres jordebog fra 1497 (Codex Esromensis, s. 264-76). Samme må gælde for Villingeby. Det er meget muligt, jf. Esromkanalens forløb, at også Esrom kl. hørte til Lyngs hd. Vi har dog beholdt det i Strø hd.

Det middelalderlige Freerslev s. i Strø hd. blev efter reformationen delt, således at Freerslev lagdes under N. Herlev s. Lyngs hd., mens Favrholm og Hillerød m.m. blev til det nye Frederiksborg slotssogn Lyngs hd. Store Dyrehave, som i dag regnes under Frederiksborg slotssogn, må formodes altid at have hørt til Lyngs hd.

⁶ Herlev s. i Sokkelund hd. (tidligere kaldet Støvnæs hd.) udskiltes først i det 15. årh. fra Gladsaxe s. ibid. Men Herlev regnes 15.-17. årh. til Smørum hd., vistnok både før og efter, det blev selvstændigt sogn (Rep. Dipl. 1. r., nr. 4866 og 6283, DMR 3. r. I, s. 342). - Hvidovre s. (i dag Sokkelund hd.) hørte til Smørum hd., men Valby og Vigerslev, som fra refor-

mationstiden til år 1900 hørte under Hvidovre, hørte i middelalderen til Støvnæs hd. og København (DMR 3. r. I, s. 130 ff., jf. Trap, Danmark 4. udg. I, s. 769 og 813).

⁷ Torslundelille, i dag Benzonsdal, har vist altid, uanset sin beliggenhed i Torslunde s. Lille hd., hørt til Tune hd. Herredsgrænsen følger Lille-Vejle-åen (2/6 1330, 21/10 1512, Trap, Danmark 4. udg. II, kortet s. 201). Derimod regnedes (vand)møllen i Torslundelille 14/8 1335 og 8/6 1336 til Lille hd.

⁸ Brørdrup (i dag Gadstrup s. Ramsø hd.), hørte endnu i 1688 til Sømme hd.

⁹ Øm, Ramsø hd. Nu under Glim s., endnu i Trap, Danmark 4. udg. under Syv s.

¹⁰ Rønnede, i middelalderen Fakse hd., i Christian V's matrikel og nu V. Egede s. Tybjerg hd.

¹¹ Toksværd s. (nu Hammer hd.) var if. Sv. Aakjær, anf. udg. II, s. 162 og 164 i middelalderen delt således, at Boserup, Gødstrup og Ravnstrup hørte til Tybjerg hd., Toksværd by til Hammer hd., Dysted, N. Tvede, Ravensbjerg, Sørup og Paddeborg [Sparresholm] til Bårse hd.

¹² Til Hammer hd. hørte i middelalderen de ved reformationen nedlagte sogne Bøgesø (med Størtinge og jord, som i 1682 hørte under Mogenstrup mølle) og Risby, endvidere byerne Grumløse, Fæby og Knudsby (Aakjær, anf. udg. II, s. 162 og 164 f.). Derimod hørte Krømlinge ligesom i dag til Everdrup s. Bårse hd. (16/10 1437, 24/2 1489, 30/7 1508).

¹³ Holmegård i Olstrup s. hørte i middelalderen til Tybjerg hd., nu Hammer hd. (Aakjær, anf. udg. II, s. 162).

¹⁴ Vridsløse s. i Tybjerg hd. og Ladby s. i Flakkebjerg hd. blev ved reformationen slået sammen til Herlufsholm s. og lagt under Flakkebjerg hd.

¹⁵ Til Vallekilde s. og dermed til Skippinge hd. regnes i RBJ o. 1370 Stubberup, Kårup, Ordrup og Vindekilde (DMR 3. r. I, s. 37, 41 ff. og 61). Dragsholm slot må også have hørt til Skippinge hd.

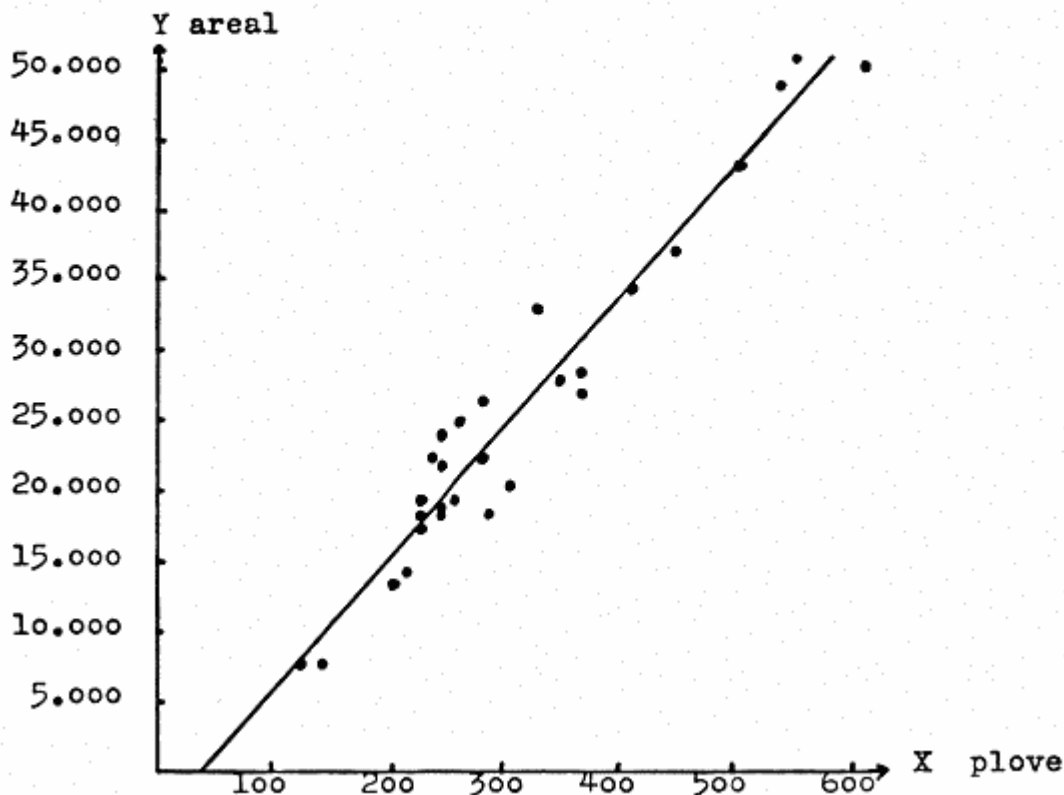
Tabel 2. *Korrelationskoefficienter og deres kvadrat*

	r	r ²
Plove, areal	0,972	0,944
Plove, agerjord	0,938	0,881
Plove, HTK	0,921	0,847
Agerjord, areal	0,895	0,801
HTK, areal	0,892	0,795
Agerjord, HTK	0,979	0,959

vekslende størrelse). Når f. eks. korrelationen mellem plove og areal (r plove, areal) er fundet at være 0,972, så er r^2 0,944, hvilket betyder, at plovtallet for 94,4 %'s vedkommende hænger sammen med herredets størrelse, mens det for 5,6 %'s vedkommende må bero på andre faktorer.

Findes nu regressionslinien mellem plove og areal (fig. 2), plove og tdr. land agerjord 1688 (fig. 3) og plove og tdr. hartkorn 1688 (fig. 4), ses det, at der i alle 3 tilfælde er en positiv sammenhæng, hvilket betyder, at hvis et herred har mange plove, så har det også et stort areal, mange tdr. land agerjord og meget hartkorn, og omvendt. Endvidere ses, at regressionslinien i alle 3 tilfælde går til-

Figur 2. Sjællands herreder målt i plove 1240 og i areal (hektar)

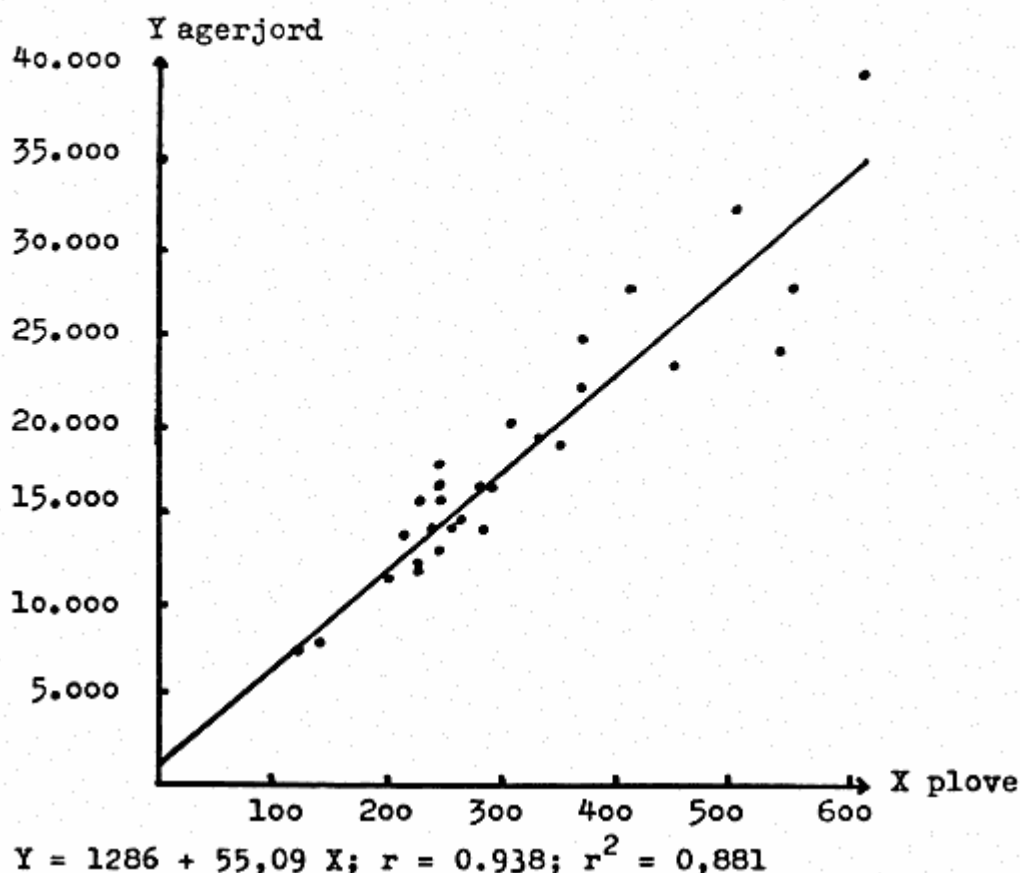
$$Y = -3305 + 91,91 X; r = 0,972; r^2 = 0,944$$

(r og r^2 er forklaret i teksten ovenfor. Udtrykket $Y = -3305 + 91,91 X$ er det konkrete indhold af den generelle formel for en ret linie: $Y = a + bX$).

nærmelsesvis gennem 0-punktet, hvilket betyder, at sammenhængen er næsten ens over hele linien fra små til store herreder. Det billede bliver klarere, når korrelationskoefficienterne inddrages. De er anført i tabel 2 sammen med deres kvadrat.

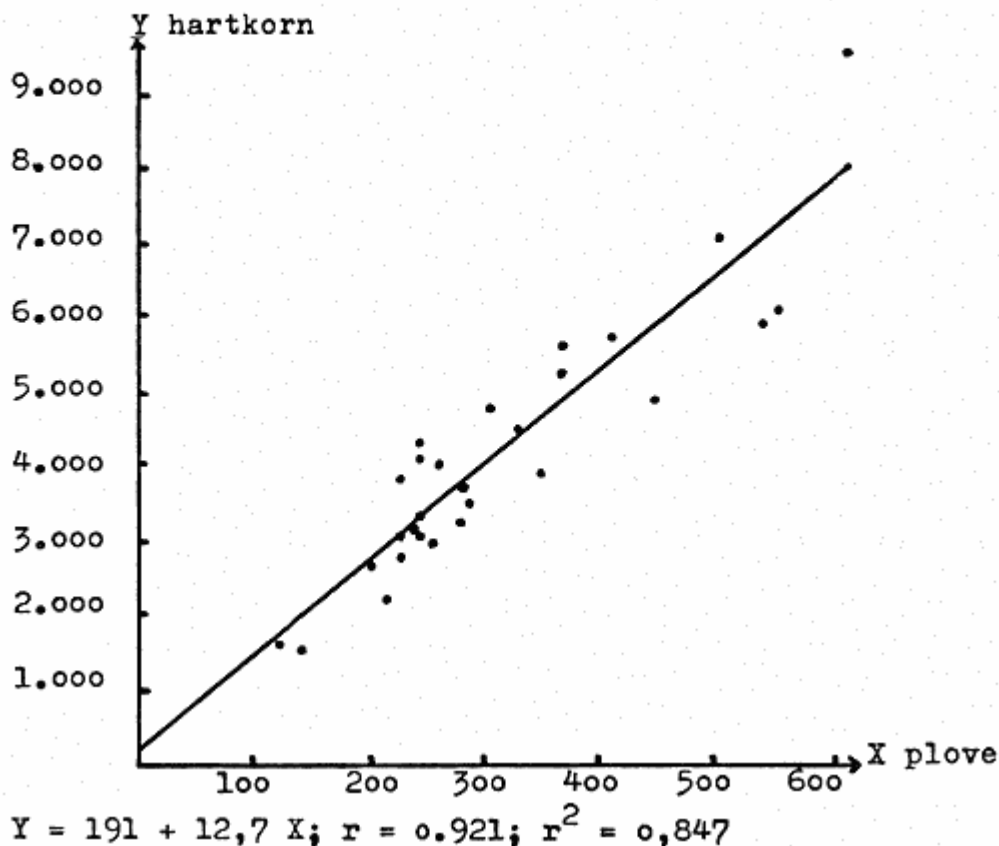
De 3 første korrelationer er forbavsende høje. De 3 sidste er også høje, men det er ikke forbavsende, for agerjorden er jo en afgørende størrelse i bestemmelsen af hartkornet, og det er umiddelbart indlysende, at jo større herredet er, jo flere tdr. agerjord og tdr. hartkorn kan det rumme. Af denne sammenhæng følger, at hvad enten plove korreleres med areal, agerjord eller hartkorn, så giver det korrelationer i nærheden af hinanden. Af disse resultater kan der drages følgende konklusioner:

1. Plovtallene stemmer så fint overens med herredernes størrelse, at det er vanskeligt at forestille sig, at listen har væsentlige lakuner. Den er altså en pålidelig kilde.

Figur 3. *Sjællands herreder målt i plove 1240 og tdr. land agerjord 1688*

2. Når endvidere r plove, areal er højere end r agerjord 1688, areal og r HTK 1688, areal, så er det helt entydigt, at hvad ploven end målte i 1240, så stod dette noget i et mere konstant forhold til herredets størrelse end både agerjord og hartkorn gjorde i 1688.

Dette forhold skal vi vende tilbage til nedenfor, men først skal det yderligere diskuteres, hvad der herudover er muligt og ikke muligt at udlede af tallene. Ud fra den høje korrelation mellem plove og areal kunne det være fristende at hævde, at plovtalet simpelthen målte herredets størrelse, og tallene ville ikke protestere! Man måtte så forklare den manglende fuldstændige korrelation med småfejl i plovtaalslisten og/eller småfejl i bestemmelsen af arealet i de middelalderlige herreder. Ingen af disse fejltypes kan helt udelukkes. Imidlertid er en høj korrelation mellem 2 variabler ikke bevis på hverken identitet eller årsag (mens en lav er bevis for det modsatte), så vi er ikke tvunget til at antage identitet. Der er f. eks. som vist ovenfor også høj korrelation mellem agerjord og hartkorn, og de er jo ikke identiske; i bestemmelsen af hartkornet indgår foruden agerjordens omfang og bonitet også høavl og græsning. Dertil kommer det lidet sandsynlige i, at man i 1240 skulle være interesseret i herredets størrelse til skatteligning. Det relevante måtte være herredets ydeevne, og det måtte være det, plovene skulle

Figur 4. *Sjællands herreder målt i plove 1240 og tdr. hartkorn 1688*

måle, enten ved at måle agerjorden eller denne plus »værdien« af andre »værdigenstande« f. eks. enge og skov. Tesen om, at plove var et mål på herredets størrelse, må altså forkastes — ikke ud fra tallene, men ud fra andre kilder og ræsonnementer. Det lader os tilbage med konklusionen:

3. Plove er enten et agerjordsmål eller et andet videre mål for skatteevnen. Nærmere kan tallene ikke bringe os. Det kan nemlig ikke slutes, at fordi r plove, agerjord er højere end r plove, hartkorn, så er ploven et agerjordsmål. Kun kan det slutes, at det ploven målte i 1240 er i bedre overensstemmelse med agerjorden i 1688 end med hartkornet i 1688. Det er vel ikke en umulig tanke, at en måling af skatteevnen i 1240 kan være i bedre overensstemmelse med en agerjordsmåling end en hartkornsmåling 450 år senere.¹⁴ Det er derfor kun muligt i forlængelse af konklusion 2 og 3 at hævde, at

¹⁴ Heller ikke en partiel korrelation mellem plove, agerjord kontrolleret for areal, og mellem plove, hartkorn kontrolleret for areal kan afgøre spørgsmålet. De er henholdsvis

r plove, agerjord · areal 0,645

r plove, HTK · areal 0,504

(En partiel korrelation måler direkte sammenhængen mellem det i de 2 første variable, som den 3. variabel ikke kan »forklare«). Vi får her det samme, at korrelation med agerjord 1688 er bedre end med hartkorn 1688. Men det udelukker stadigvæk ikke, at plove kunne være et mål for skatteevnen 1240.

4. *hvis* plove er et agerjordsmål, så var Sjælland i 1240 mere jævnt opdyrket end i 1688, og *hvis* plove er et ydelsesmål, så var ydeevnen mere jævn over Sjælland i 1240 end både opdyrkning og hartkorn i 1688.

Dernæst skal det drøftes, om tallene tillader at afgøre, om det totale landbrugsareal i 1240 var større, mindre eller lig med landbrugsarealet i 1688. Og det tillader tallene ikke. Eneste forudsætning for at få samme resultater, uafhængigt af det samlede landbrugsareals størrelse i 1240, er, at det havde den samme relative fordeling mellem herrederne. Der må inddrages andre argumenter for at komme svaret nærmere. Den jævne fordeling af landbrugsjorden 1240 i forhold til 1688 gør det fristende at pege på en stærkere udnyttelse og dermed et større dyrket areal i 1240 end i 1688, men man må ikke overse, at en mindre fuld udnyttelse af herredets areal jo godt kunne være mere ensartet i 1240, således at der i 1240 kun dyrkedes en brøkdel af den jord, der i 1688 målttes som agerjord. Ingen af disse antagelser er bindende. Spørgsmålet er uafklaret, men hvis man forsøgsvis antog, at der var tale om det samme areal (hvilket tallene ikke udelukker), så får man, at en plov svarer til 59,2 tdr. land, og det ligger vel inden for rammerne af det sandsynlige.¹⁵

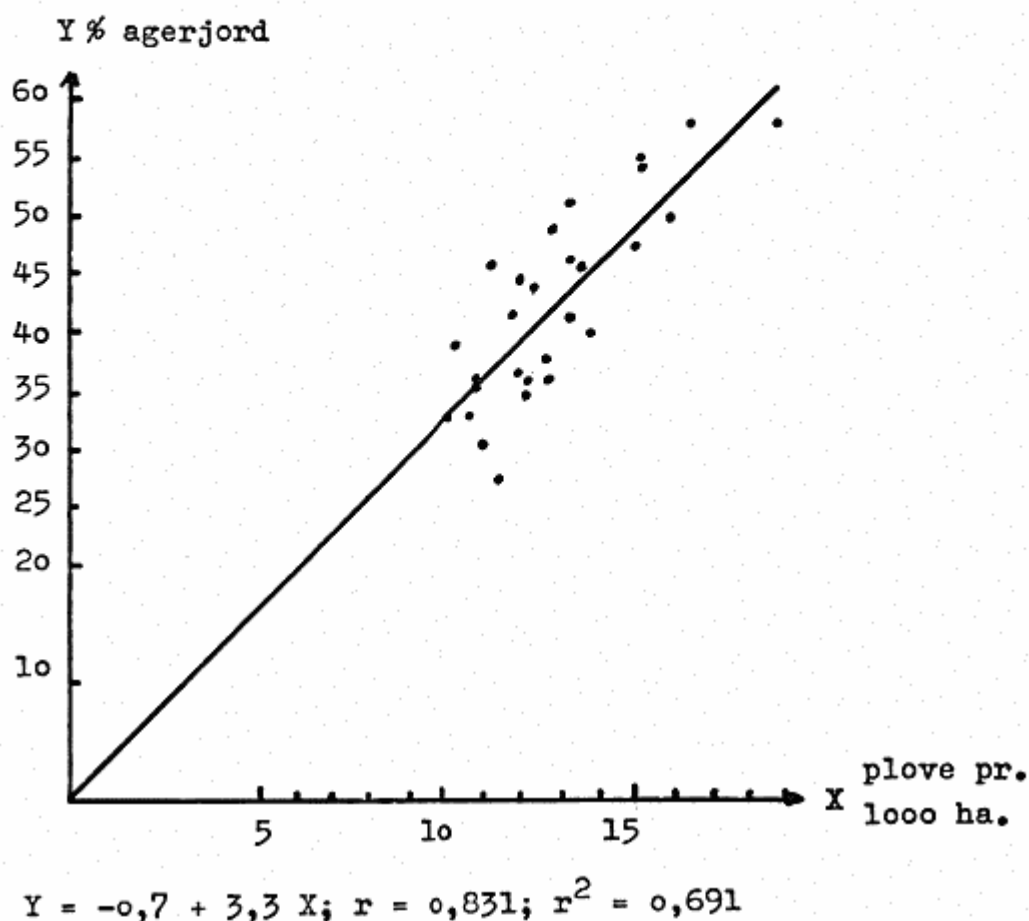
Vi vil nu vende tilbage til konklusion 2, at det plovne målte i 1240 var jævne fordelt end agerjord og hartkorn var i 1688. Vi er også ovenfor i konklusion 3 kommet frem til, at plove måtte være et agerjordsmål eller et ydelsesmål. For den videre undersøgelse er en afgørelse af dette spørgsmål ikke fornøden, idet agerjorden vel i 1240 som i 1688 ville indgå med afgørende vægt i en ydelsesmåling. For lige som at spænde over begge begreber, vil det, plovne målte, i det videre blive betegnet som landbrugsarealet, uden at man derved behøver at forestille sig noget, der i 1240 kunne måles op med et favnmål eller et målebånd.

Ved at beregne opdykningsprocenten i hvert herred 1688 fås en rækkefølge af Sjællands herreder fra mindst opdyrket til mest opdyrket. En lignende rækkefølge kan fås for 1240 ved at sætte plov-tallene i relation til hvert herreds areal. Der kan så foretages en sammenligning, således at det fremgår, om herreder med relativt mest og mindst landbrugsareal 1240 svarer til de samme herreder 1688. I tabel 1 kolonne 8 er opdykningsprocenten beregnet for 1688, mens samme tabels kolonne 9 viser de tilsvarende relationstal for 1240. For at lette sammenligningen er plove/areal i kolonne 10 standardiseret til opdykningsprocenterne 1688. Derved opnår man, at de to mål får samme gennemsnit, mens den relative afstand mellem herrederne bibeholdes. De absolutte tal i kolonne 10 er derfor kun korrekte under den forudsætning, at landbrugsarealet 1240 var lig med agerjorden 1688. Derfor anførselstegnene om »opdykningsprocent« 1240.

På figur 5 ses både ligheder og forskelle mellem 1688 og 1240. Regressionslinien går praktisk taget gennem nulpunktet og har en hældning på praktisk taget

¹⁵ Den teoretiske overgrænse er 97 tdr. land, beregnet udfra, at Lille hd. var fuldt opdyrket: 13.596 tdr. land/140 plove.

Figur 5. *Sjællands herreder målt i plove pr. 1000 ha. i 1240 og procent agerjord i 1688*

45°. Det betyder, at de mest opdyrkede herreder i 1240 svarer til de mest opdyrkede i 1688 og således langs hele linien. Den forholdsvis høje korrelation (0,831) viser ligeledes,

5. at ligheden mellem landbrugsarealets relative fordeling 1240 og 1688 er det dominerende træk i billedet.

De gennemførte beregninger giver mulighed for at udpege de bedst opdyrkede egne på et Sjællandskort. Først skal situationen i 1688 præsenteres på figur 6. Det ses, at egnen mellem Roskilde Fjord og Køge Bugt samt Skippinge og Stevns herreder er de mest opdyrkede, mens den vestsjællandske slette og et bælte herfra til Roskilde Fjord kommer næst. Nordsjælland og Sydøstsjælland er dårligst opdyrket. På figur 7 præsenteres samme forhold 450 år tidligere på grundlag af plovtallene. Signaturerne på de to kort svarer til hinanden således, at hvis der i 1240 var tale om det samme landbrugsareal som i 1688, så kunne signaturen på figur 7 læses som opdyrkningsprocenterne på figur 6.¹⁶ Vi genfinder i 1240

¹⁶ Lille herreds signatur 1240 dækker dog ikke det, der svarer til 55,1–60 %, men 61,0 %.

i mangt og meget samme situation som i 1688. Der er dog forskelle i Nordsjælland, Midtsjælland og Ods hd., hvis opdyrkning i 1240 lå nærmere de centrale bygders end i 1688. Nogen nærmere diskussion af forskellene er det ikke stedet at gå ind på her, dog kunne Lynge og Strø herreders relative tilbagefald i 1688 forklares ved de jagtområder, som kongen udlagde omkring Frederiksborg, mens Støvnæs og Smørum herreders relative fremgang kan være forårsaget af byen Københavns voksende behov for landbrugsprodukter. Lighederne er dog de mest slående. Også dengang var kerneområdet egnen mellem Roskilde Fjord og Køge Bugt. Desuden fremtræder — som senere — Skippinge og Stevn's herreder som stærkt opdyrkede. Denne overensstemmelse må indicere, at det sjællandske agrarsamfund i 1240 i væsentlig grad har lignet det i 1688 med hensyn til, hvor man boede, og hvordan man dyrkede jorden. En betragtning af geografi og stednavne ville inspirere til samme konklusion, omend på et væsentligt mere usikkert grundlag.

Møntskatten

At plovlisten og købstadslisten er tilvejebragt som grundlag for opkrævningen af møntskatten turde være sikkert. Lignende lister må have foreligget fra andre landsdele, hvor skatten gennemførtes. Den såkaldte indkomstliste i KVJ anfører for Sjælland »af plovene i fem herreder 319 $\frac{1}{2}$ mr.« og tilsvarende for Fyn »af Odense, Sallinge og Sunds hd. 135 mr.« (jf. nærmere nedenfor). Mest vides om møntskatten i Ribe stift, fordi kongen her fik en aftale med biskoppen, og fordi kapitlets håndskrift »Ribe Oldemoder«, indeholdende bl. a. alle aftaler mellem konge og bisp i det 13. årh., er bevaret.¹⁷ Valdemar II gav 1234 Ribebispen brev på plovskylden i Hard-, Almind- og Vardesyssel »med byerne Varde og Lemvig« for hans halvpert i Ribemønten. Ved kong Abels brev til bispen i 1252 aftaltes, at denne skulle have $\frac{1}{2}$ øre penge af hver plov i de tre nævnte sysler samt »som tidligere en bestemt sum af Varde og Lemvig«. Den ny aftale betegnede en betydelig fordel for kongen, thi ifølge Abels Lov (formentlig 1251) var skatten på 1 øre af hver plov, og i 1252 havde kongen derfor råd til at skænke bisp Esger af Ribe 50 mr. årligt af »vore plovpenge i de nævnte sysler«.

Baggrunden for møntskatten udgjordes, som nærmere udredt af Sture Bolin, af det kongelige møntmonopol, der alene tillod den af kongen og de bisper, som han i det 12. årh. havde givet del i møntretten, udstedte mønt at cirkulere i riget. Indtægten af møntmonopolet fremkom især ved de tvungne, i den sidste tid før møntskattens indførelse meget muligt årlige pengeombytninger, hvorved kongen inddrog den gamle mønt til en for ham fordelagtigt lav kurs. For købmændene og endnu mere for den øvrige befolkning må pengeombytningen have været til overordentligt besvær. Antallet af møntsteder var i øvrigt efterhånden indskrænket til fire-fem, Lund, Roskilde, Ribe og Slesvig (og Viborg?), så man må håbe, at veksling også kunne ske andetsteds. Ydermere besværligt blev det, hvis møn-

¹⁷ Samling af adkomster, indtægtsangivelser og kirkelige vedtægter for Ribe domkapitel og bispestol, kaldet Oldemor, udg. af Oluf Nielsen. Kbh. 1869.

tens sølvindhold var svingende. Anders Sunesen oplyser således i sin parafrase af Skånske Lov: »Eftersom møntens værdi ofte ændres og snart anses for mindre, snart for større, er det fastsat, at der i stedet for 3 mark penge i bod altid skal udredes 1 mark sølv« (kap. 65).

Det danske møntsystem var en aflægger af det vesteuropæiske såkaldte feudale møntsystem. Det 11.—12. århundredes møntherrer betragtede mønten som deres ejendom, som skulle udnyttes ved tvungne møntombytninger og f. eks. ved depreciering. I det 12. årh. viste mange møntherrer sig imidlertid villige til at opretholde mønten, imod at befolkningen gav erstatning i form af en møntskat. Den amerikanske historiker Thomas N. Bisson peger i sit værk *Conservation of Coinage* (1979) på, at møntskatten, samtidig med at være et nyt udtryk for møntherrens besiddelse af mønten, principielt betegnede et brud med det feudale møntsystem: møntskatten skulle angiveligt sikre stabil mønt af hensyn til det fælles bedste. I Abels Lov findes en genklang af denne argumentation: »Quod stabilis moneta habeatur« (for at man kan have stabil mønt).

Møntskattens indførelse i Danmark kan følges ret nøje, om end ikke med fuld sikkerhed. En vigtig kilde udgør *indkomstlisten* i KVJ.^{17a} Listen (blot 1½ side, udateret) indeholder en tilfældig samling kongelige indtægtsangivelser, som imidlertid næsten alle har forbindelse til hovedstykket. Som eksempel kan fremdrages nogle af listens første angivelser:

<i>Indkomstlisten</i> (udateret)		<i>Hovedstykket</i> (1231)
Ribe	900 mr. penge	960 mr. penge (fordelt på syv poster)
Malt hd.	160 mr.	80 mr. sølv
Gaverslund	120 mr.	58 mr. sølv (19⅓ otting jord à 3 mr. sølv)
Jelling syssel	110 mr.	100 mr. penge og 10 mr. af en mølle
Skanderup	60 mr.	30 mr. sølv
Hammerum hd.	30 mr.	16 mr. sølv

Når indkomstlisten i så udpræget grad foretrækker runde tal, kan man ikke forlange bedre overensstemmelse. Øjensynlig svarede 1 mr. sølv til 2 mr. penge.

Nye i forhold til hovedstykket er derimod indkomstlistens oplysninger om møntskatten på Fyn og Sjælland:

Fyn: Keldeborg (Ϸ: Svendborg) for mønten 30 mr. [penge] og af Odense, Saltinge og Sunds hd. for plovpenge 135 mr.

Sjælland: Af plovene i fem herreder 319½ mr. penge.
Af mønten i Roskilde 80 mr. penge.

Hvor tilfældigt det er, hvad indkomstlisten medtager, demonstreres af dens fynske angivelser, som både for møntskatten og andre indtægter kun gælder de ovennævnte 3 herreder udaf 12. At der ikke findes én oplysning om Sønderjylland, som er meget fyldigt dækket i hovedstykket (og for øvrigt heller ingen om de andre fyrstelen, Halland, Blekinge og Lolland-Falster), kan derimod ikke være nogen tilfældighed. Møntskatangivelserne fra Fyn og Sjælland daterer indkomstlisten til efter 1231, den manglende omtale af Sønderjylland til efter 1232, hvor

^{17a} Se om listen Steenstrup, anf. arb., s. 441–43.

dette blev et selvstændigt hertugdømme under Abel, snarest efter 1237, hvor Abel blev gift. På den anden side ligger listens oplysninger i reglen så tæt på hovedstykkets, at den ikke kan være meget senere end dette — her skal også peges på, at hr. Vogn (Gunnese) i begge tekster var kongens ombudsmand i Viborg og døde 1245.¹⁸ Indkomstlisten vil være at sætte til o. 1240.

Især ved at sammenholde hovedstykket og indkomstlisten kan møntskattens indførelse i Danmark følges. Allerede i 1231 var skatten gennemført eller under gennemførelse i Jylland. Plovpenge nævnes ganske vist ikke i hovedstykket, men »for mønten« gav Viborg 80 mr. penge, Horsens 40 mr. og Ribe 150 mr., mens kongen af møntmesteren i Ribe blot fik 100 mr. I Østdanmark fik kongen i 1231 derimod ingen møntskat, til gengæld en anelig indtægt af selve mønten, 900 mr. sølv i Roskilde, 1200 mr. sølv og 8 mr. guld i Lund.

Da indkomstlisten blev affattet, d.v.s. o. 1240, var skatten gennemført også på Fyn og Sjælland, men næppe i Skåne. Som nævnt ovenfor fik kongen »af mønten« i Roskilde nu blot 80 mr. penge, samme beløb, som byen ansættes til i købstadslisten. I Skåne nævnes derimod ingen møntskat, til gengæld et pænt beløb af mønten i Lund, 300 mr. sølv og 1.000 mr. penge. Beløbet var ganske vist mindre end hovedstykkets, men alt for stort til evt. at repræsentere møntskatten for Lund og omgivende herreder.

Formentlig gennemførtes møntskatten i Skåne først af Erik Plovpenning i 1249. Lundeårbogen oplyser, at han i dette år tvang hele Danmark til plovpenge, men måtte flygte for de skånske bønder. Straks efter vendte han imidlertid tilbage, og skåningerne måtte gå på forlig.¹⁹

Kongen synes, i følge de skriftlige kilder, at have benyttet møntskatten til en forbedring af mønten, et initiativ, som næppe modtoges med begejstring af alle. Hvis afgifter, herunder møntskatten, beregnedes i penge, betød møntforbedringen jo reelt afgiftsforhøjelse. Det må dog tilføjes, at de kilder, som demonstrerer revalueringen, netop dermed viser, at der blev taget højde for den. Mens man i begyndelsen af det 13. årh. regnede 3 mr. penge til 1 mr. sølv (landskslovene, hovedstykket i KVJ, s. 14), regnede man o. 1240 med 2 mr. penge til 1 mr. sølv, således som det fremgår af den ovenfor meddelte sammenstilling af hovedstykket og indkomstlisten, af en notits i Ribe Oldemoder (s. 10) samt af Hallandslisten i KVJ, som måske også kan dateres til netop året 1240.²⁰

Det ejendommeligste vidnesbyrd om møntforbedringen afgiver tillæg B III til Skånske Lov, som sætter fredkøbsbøden til $26\frac{2}{3}$ mr. Det abnorme tal, to tredjedele af den normale 40-marksbøde, kommenteres af Erik Arup således: »Skånske landsting reagerede ved uden videre at nedsætte bøderne til $\frac{2}{3}$, altså netop så meget som mønten var forbedret.«²¹

¹⁸ Annales Danici udg. af Ellen Jørgensen. Kbh. 1920, s. 111. Vogn Gunnese nævnes i øvrigt i diplomer af 1216, 1230 og 1234.

¹⁹ Annales Danici, s. 113.

²⁰ Se N. Skyum-Nielsen, Kvinde og Slave. Kbh. 1971, s. 304.

²¹ Erik Arup, Danmarks Historie I. Kbh. 1925, s. 295. Se også E. Kroman og S. Iuul, Danmarks gamle love på nutidsdansk. Kbh. 1948, III s. 39 f. og 54 = Skånske lov og Jyske lov. Kbh. 1968, s. 229 f. og 244.

Møntfundenes bidrag til møntskattens historie i Danmark udgøres for det første af en mønttype, som er enestående i mellem- og nordeuropæisk sammenhæng ved at være forsynet med årstal — året 1234. Mønten må nødvendigvis sættes i forbindelse med aftalen mellem kongen og Ribebispen. Den er imidlertid snarest præget i Roskilde af bisp Niels Stigsen og må i så fald betegne en demonstration af hans møntret.²² At såvel Niels Stigsen (1225–49) som hans efterfølgere, Jacob Erlandsen (1249–54) og Peder Bang (1254–77), slog mønt, fremgår af mønter med deres navn på.

Dernæst kan man med Sture Bolin pege på sammensætningen af skattefundene. Mens disse efter 1075 var karakteriseret ved at være domineret af mønter fra en enkelt konges regeringstid eller en endnu kortere periode, indeholder en skat fra ca. 1255 til halvdelen mønter fra Valdemar II's senere år.²³ Løsfundene i de danske kirkegulve 1953–63 må styrke Bolins fortolkning. Af 112 fundne mønter fra jyske, fynske og nordslesvigske kirker udstedt af Valdemar II tilhører ikke mindre end 38 typen Hauberg 42 b udmøntet i Ribe formentlig efter 1234, mens de resterende 74 mønter fordeler sig på over 28 typer.²⁴ Fundet af de mange eksemplarer af denne Ribemønt må tilskrives dens lange funktionstid.

I kong Abels lov indskærpedes ydelsen af plovskat, og i Christoffers redaktion af loven betonedes, at ingen var fritaget for at betale. Hvorvidt denne redaktion er mere end et privatarbejde, er dog måske tvivlsomt. I hvert fald er det sidste gang møntskatten nævnes, og allerede kong Christoffer synes at have opgivet den, for 1256 skulle der på Sjælland $3\frac{2}{3}$ mr. penge til 1 mr. sølv.²⁵ Under Erik Glipping (1259–86) fortsatte møntforringelsen. At han først 1280 bekræftede Ribebispens frie dispositionsret over dennes part af mønten, var post festum, thi aftalen af 1252 bestemte om sig selv, at den bortfaldt, hvis kongen fornyede mønten.

Plovvurderingen overlevede møntskatten; som den mest rigsomfattende vurdering var den anvendelig ved pålæg af nye skatter (jf. s. 3 f.).

Nogle perspektiver

Nærværende afhandling har godtgjort plovtaleslistens pålidelighed. Endvidere er det påvist, at der i 1240 var mindre forskel i herredernes opdykningsgrad end 450 år senere. Den almindelige opfattelse af, at der var betydelig lighed mellem

²² Fritze Lindahl i *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1963, s. 50–60. Hovedargumentet for at henføre denne mønt til Roskilde er fundstederne. Det vigtigste argument for *ikke* at henføre den til Ribe turde dog være bagsidens bispehue, da Ribebispen jo havde opgivet sin møntret i 1234.

²³ Sture Bolin, *Skattpenning och plogpenning*, s. 63.

²⁴ Fritze Lindahl, *anf. sted.* I tilslutning til Niels Ludvig Rasmussen (1935) tolker hun imidlertid de mange fund af Hauberg 42 b som et vidnesbyrd om, at kongen udnyttede sin eneret til Ribe-mønten til at lade den udspy underlødige mønter i store mængder kort efter mageskiftet. Som argument for underlødigheden fremfører hun, at sølvholdigheden kun var 20–22 %. Heroverfor skal der peges på, at sølvholdigheden af de få andre prøvede mønttyper fra Valdemar II's tid lå på samme niveau, og at Hauberg 42 b var en stor, tung mønt, hvorfor den må have haft en højere værdi end de fleste andre af Valdemarstidens mønter.

²⁵ Se HT 7. r. V, s. 312 anm. 2.

agrarsamfundet i 1240 og 1688 på Sjælland, er blevet bekræftet på et sikrere grundlag. Som demonstreret i indledningen og i afsnittet om møntskatten, hvor dennes successive indførelse er påvist, hører plovlisten sammen med købstadslisten. Det ville være af værdi at kunne belyse købstæderne nærmere ved hjælp af den. Dens kildeværdi kan ikke bevises ved at korrelere med tal fra det 16.—17. årh., idet det er indlysende, at størrelsesforholdet mellem de forskellige købstæder med tiden ændredes meget; deres størrelse afhang jo ikke som herredernes af et givet areal. Rimeligvis er købstadslisten imidlertid en glimrende kilde. Dens angivelser virker umiddelbart tilforladelige. Anført i størrelsesorden sættes byerne til: Roskilde 80 mr., Næstved 40, Kalundborg 33, København 28, Slagelse 18, Vordingborg $15\frac{1}{2}$, Skælskør 13, Holbæk 12, Ringsted $9\frac{1}{2}$, Helsingør 8, Nykøbing (Falster) $7\frac{2}{3}$, Søborg 6, Nakskov $5\frac{1}{4}$, [Stubb]ekøbing $4\frac{1}{2}$, Saksøbing 4, Stigs Bjergby $2\frac{1}{2}$, Slangerup 2, Store Heddinge 1 og Skibby $\frac{5}{6}$ mr. Kun tallene for de to største byer er runde og kunne bero på et skøn.

Problemet er imidlertid, om nogle af byerne skulle være delvis fritagne for skatten, eller om listen ikke gælder, hvad der skulle betales, men hvad der faktisk er indkommet i skat på et eller andet tidspunkt. Da listen skal ses i sammenhæng med møntskatten, som ingen var fritaget for, er den første mulighed lidet sandsynlig. Den anden kan derimod ikke afvises, men som vist i afsnittet om møntskatten, var der en meget nøje sammenhæng mellem plovpengene af herrederne og penge ydet af byerne »for mønten«, hvorfor det er en rimelig antagelse, at købstadslisten har samme status og pålidelighed som plovlisten.

Antages købstadslistens pålidelighed, giver den meget vigtige oplysninger om Sjællands og Smålandenes købstæder. Især bemærkes de ekstreme størrelsesforskelle. Skibby og Store Heddinge ansattes så lavt, at afgiften var mindre, end hvad disse byer må formodes at have ydet i plovskat af deres omfattende jordtilliggende. Roskildes ydelse på 80 mr. var så stor som plovs-katten af flere herreder, og af hovedstykket i KVJ fremgår, at Ribe ydede endog 150 mr. i møntskat. To af de mindste købstæder, Skibby og Stigs Bjergby, nævnes aldrig siden, to andre, Store Heddinge og Slangerup, levede i det 16.—17. årh. mere af landbrug end af byerhverv. Listen giver os et indblik i en tid, hvor tildeling af torverettigheder — eller hvad der nu konstituerede en købstad på det tidspunkt — hørte til dagens orden. At nogle købstadsgrundlæggelser mislykkedes, ligesom i Tyskland blev Fehlanlage, kan ikke undre.

Næsten alle købstæder hørte umiddelbart under kongen. Den kongelige interesse herfor er forståelig, når man ser på møntskatten. Købstæderne på Sjælland og Smålandene ydede $290\frac{3}{4}$ mr., herrederne (forudsat der regnes med 1 øre penge pr. plov som i 1251) 1258,7 mr. Den imponerende rolle, som disse tal tildeler købstæderne, kan naturligvis hænge sammen med, at møntskatten som en slags omsætningsskat hvilede tungest på byerne, men en sådan sammenhæng ændrer intet ved det forhold, at byerne var en givtig indtægtskilde for kongemagten.

Dansk kongemagts administrative formåen i første halvdel af det 13. årh. har sat sig et betydeligt monument i *Kong Valdemars Jordebog*. Hovedstykket og

kongelevlisten er ganske vist meget summariske oversigter over kongelige indtægter og ejendomme, men ølisten er en god fortegnelse over praktisk taget alle danske øer, Hallandslisten giver en præcis redegørelse for kongens indtægter af Halland, og Falsterlisten og plovslisten aftvinger respekt. Til Falsters beskrivelse indhentede det kongelige kancelli oplysning om alle øens landsbyer, om hvor mange bol de havde, hvor mange mark de vurderedes til — ifølge Falsterundersøgelsen under Det danske Ødegårdsprojekt angiver marktallene udsæden — og for hver landsby noteredes markvurderingen for den jord, som tilhørte kongen og en række (større) ejendomsbesiddere, formentlig herremændene. Da møntskatten skulle gennemføres, besluttedes det at vurdere al landets jord i plove, uanset at man på forhånd havde ret moderne vurderinger, som brugtes ved ansættelsen til leding, nemlig i Jylland og på Fyn guldvurderingen og på Sjælland skyldvurderingen.

Både guld- og skyldvurderingen knyttede sig til jordens inddeling i bol (undtagen naturligvis de steder, hvor en sådan ikke fandtes). Bolene blev sat til et helt antal mark guld eller øreskyld, varierende fra landsby til landsby. Vi ved ikke, hvordan man greb plovvurderingen an, men det synes, som om den var en helt ny vurdering baseret på ejendommene. At det var den enkelte gård eller ejendom, man ansatte — efter en meget grov skala: $\frac{1}{2}$, 1, $1\frac{1}{2}$, 2 plove — og ikke bebyggelserne, indiceres af plovlistens endecifre på $\frac{1}{2}$ og af plov tallene for de gejstlige ejendomme i sogneliste II i RBJ.²⁶ Hvordan det nu end måtte forholde sig med principperne for plovvurderingen, foretog man på Sjælland en omhyggelig sammentælling af plov tallene, og resultatet kom til at afspejle de sjællandske herreders ressourcer på en måde, der er i smuk overensstemmelse med senere målinger, således som det fremgår af den statistiske analyse.

Tiltroen til den samme administrative kompetence møder os endnu i 1304, da det på hof i Nyborg vedtoges at financiere en koggeflåde. »Efter at alle og enhver samtlige indtægter er regnet sammen, skal der af hver 10.000 mr. indtægt stilles en kogge, idet 1 mr. korn regnes for 10 mr. penge og 1 td. smør for 8 mr. Desværre er der ikke bevaret én stump papir fra dette ambitiøse projekt ud over selv forordningen.

Hvis man fra den danske kongemagts finansielle administration i højmiddelalderen vender blikket mod senmiddelalderen, viser dronning Margrethes forordning af 1396, vedtaget på landstingene, men kun bevaret for Jylland og Fyn, en helt anden og mere primitiv måde at gribe et akut skatteproblem an på. I Jylland skulle den vedtagne skat opkræves med 1 skill. grot af hvert hus, på Fyn med 10 lødige mr. (d.v.s. 50 skill. grot) af hvert sogn. Eftersom såvel husstande som sogne givetvis udmærkede sig ved en meget stor spredning i skatteevne, må ansættelsesprincippet karakteriseres som primitivt. Af hensyn til retfærdigheden

²⁶ Bolansættelsen, som jo var ældst, overlevede længst ned i tiden, fordi den i mange landsbyer forblev grundlaget for landsbyjordens fordeling på brugene (bolskifte). Når bortses fra Sønderjylland, er plovvurderingen, d.v.s. den yngste af de middelalderlige ansættelser, den vurdering, som har sat sig de færreste spor. Dette forhold harmonerer med den fremførte antagelse om, at plovvurderingen gjaldt ejendommene og ikke byerne.

må man håbe, at skatten ligesom 15-marksskatten i Sverige²⁷ opkrævedes i lægd efter det også i Danmark senere kendte princip »den rige hjælpe den fattige«, men intet vides herom. Det hedder blot i den jyske tekst, at enhver af sine vornede skulle opkræve pengene, og bisp og fogder modtage dem på kongens vegne. Man må tvivle på, om godsejerne kunne stå for fristelsen til at opgive færre vornede, end de faktisk havde.

Skiftet fra et skattesystem baseret på jordvurdering til en arneskat eller personskat var et europæisk fænomen. Det er ikke stedet her at uddybe det nærmere, blot bør det tilføjes, at det ikke var alle vegne, det nye skattesystem udformedes så primitivt som i Danmark. En parallel udgør udviklingen i godsejernes ejendomsadministration. Danske godsejere o. 1300 interesserede sig meget for deres fæstebønders (bryders) gårde, de ønskede at kende deres jordvurdering, udsæd og høavl, og de investerede driftskapital (redskaber, besætning, bygninger). Det 15. århundredes godsejere havde disengageret sig i fæstegårdens drift, var blevet rentiers og noterede i deres jordebøger aldrig andet end fæsteafgifterne.

Jævnføringen med skattesystemet uden for Danmark og sammenligningen med godssystemets udvikling viser, at ændringen i det danske skattesystem ikke var et enestående fænomen, men i god overensstemmelse med andre samtidige udviklinger. En bagved liggende faktor var den senmiddelalderlige krise. I et fattigere samfund rådede kongemagten ikke over de ressourcer, som i Valdemar II's tid satte den i stand til nøje at beregne skatteevnen, og som givetvis også blev brugt til at få skatterne ind.

Appendix: »Af plovne i 5 herreder 319 $\frac{1}{2}$ mr. penge«. (Se side 19).

Under forudsætning af, at beløbet er nogenlunde korrekt, kan man ved hjælp af plovlisten — under samme forudsætning om dens tal — beregne, at skattesatsen højst har været $2\frac{2}{3}$ øre pr. plov (80 penninge) og mindst 1 øre (30 penninge). Dette er ikke helt ude af dimensioner med den kendte sats i 1252 på 1 øre. Det er derimod ikke muligt at finde, hvilke 5 herreder, det drejede sig om. For det første forudsætter det fuldstændigt korrekt overleverede tal, og det er givetvis for store krav at stille til materialet. For det andet gav en systematisk afsøgning 307 kombinationsmuligheder, der kun kunne begrænses ved indførelse af flere tvivlsomme antagelser om geografisk sammenhæng og »rimelige« skattesatser. Afsøgningen blev foretaget på datamaskine og gennemført af lektor P. Nannestad, Institut for Statskundskab.

²⁷ Se Folke Dovring, *De stående skatterna på jord 1400–1600*. Lund 1951, s. 49 f.

Summary:

STUDIES IN KING VALDEMAR'S CADASTRE: SURVEY OF PLOUGHS AND COINAGE TAX

In the so-called King Valdemar's Cadastre, now only in the form of a manuscript from Sorø c. 1300, though originating from the Royal Chancellery, there is also to be found a survey of the number of ploughs, i.e. plough-land in the Zealand "herreder" or districts, as well as a survey of the field money contributed by the market towns. The first lines of both undated surveys are to be found on p. 1. What lay behind the surveys was the introduction of a coinage tax when the King, according to the European model, abandoned the frequent replacements of the coinage. The survey of ploughs indicates the taxation basis for agricultural land; the survey of market towns, the proceeds of the coinage tax in the towns. It took time to carry out the coinage reform, though it was started in Jutland as early as 1231. By the time the two surveys were composed (c. 1240), it had been carried out in Zealand, but it probably did not affect Scania until 1249. Some finds of coins struck in Ribe may fit in well with a thesis, according to which frequently changing coins, usually of little weight, were replaced by the heavier type of coin (Hauberg 42b) in use as long as the coinage tax was enforced. This was abolished by 1256 at the latest, when the King began a rapid depreciation of the coins.

The chief object of this paper is to demonstrate the value of the survey of ploughs as a statistical source. Since two contemporary sources reveal that no one was exempted from plough tax, it is quite likely that the survey set out to be a complete census. At first glance the survey appears reliable, since its precise figures point towards a census and not an estimate. The comparative material is tabulated in fig. 1. Column 1 gives the plough figures for the "herreder", column 2 their cultivated area in 1688, whereas column 3 gives their estimated productivity in 1688. The total area of the "herreder" as we know them today, though excluding the areas drained of water in modern times, is shown in column 7. Column 8 shows the percentage of arable land in 1688 as compared with the total area of the "herreder", and column 9 gives the corresponding percentages from 1240, calculated on the basis of the survey of ploughs as the number of ploughs per 2470 acres total area. In column 10 the percentages in column 9 are standardized to the same average as column 8, so that the relative distribution of the degree of cultivation of the Zealand "herreder" is directly comparable at the two different dates. All the comparative figures are adjusted according to the boundaries of the "herreder" in the Middle Ages (c. 1320).

The statistical analysis has shown that the plough figures correspond extremely well subsequent land surveys, best of all with the total area of the "herreder" (fig. 2), where the correlation is as high as 0.972. This points towards the reliability of the source; it has no essential gaps. If the plough figures are compared with subsequent surveys, they turn out to be more evenly distributed in the "herreder" in relation to the latter's size than arable land and estimated productivity are in the 17th century. This would appear to conclude that Zealand was more evenly cultivated in 1240 than it was in 1688. The two maps (figs. 6 and 7) illustrate the cultivation at those two dates: there is a striking similarity. The heart of the area is a region between Roskilde Fjord and Køge Bay, which remains unchanged, whereas the difference largely results from the fact that, in 1688, North Zealand was relatively less cultivated. These results appear to confirm the idea that, at the height of the Middle Ages, Zealand agrarian society essentially resembled the society 450 years later as regards where people lived and how they cultivated the land.

But this continuity, as far as agrarian society is concerned, can in no way be expected to apply to the towns. During the run of the 450 years market towns both disappeared and made an appearance and, as we know, the relative sizes of the surviving towns greatly changed. Thus we cannot establish the reliability of the survey of Zealand market towns by correlating it with subsequent figures. Taking the close correlation between the two surveys into account, we must nevertheless assume the survey of market towns is accurate, and that it thereby provides some important information about the relative sizes of Zealand market towns in 1240.

In conclusion it must be emphasized that the introduction of the coinage tax and the estimation of ploughs, to which the two surveys bear witness, as well as the meticulous re-evaluation of all the villages on Falster given by the Falster survey (and also by King Valdemar's Cadastre) constitutes evidence of an administrative ability on the part of the Crown in the 13th century that seems to be greater than in the late Middle Ages.